

Szigeti Lajos Sándor

ÉLMÉNY ÉS ESZTÉTIKA, ÉLMÉNY-ESZTÉTIKA

Sík Sándor és József Attila

Sík Sándor és József Attila kapcsolatáról, egymáshoz kötődésükről, hasonlóságukról egyszerre könnyű és nehéz is szólni:¹ könnyű, mert a tényleges kapcsolattörténet egyetlen -- bár hosszan tartó -- találkozást, beszélgetést jelent, nehéznek pedig azért nehéz, mert valójában nem elégeghetünk meg még azzal sem, hogy felhívjuk a figyelmet arra a fontos tényre, hogy Sík Sándor nemcsak egyetemi előadásain -- az akkori kortársi költészetet taglalva, négy teljes sorozat alkalmával -- beszélt József Attila lírájáról, de szeretettel szólt a költőről és istenes verseiről akadémiai székfoglalójában is.² A József Attila filológia nem sok hasonlóval dicsekedhet; érdekes, hogy e "kényes" kérdésről éppen a szociáldemokrata Fejtő Ferenc, a másik szerkesztőtárs -- a Szép Szóban -- Németh Andor, később Scheiber Sándor s az újabb időkben Beney Zsuzsa írt,³ mindezek azonban nem halványítják Sík Sándor érdemét. De, úgy véljük, az említett kapcsolódások mellett nem jelentéktelenek azok a mozzanatok sem, amelyek látenszen kötik össze őket. Ezekről szeretnénk most röviden szólni.

"Vasárnapi nép vagyunk" -- mondta egy helyen Illyés Gyula,⁴ jelezve, hogy nem tudunk a lényegre figyelve emlékezni, hogy nem tudunk éppen ezért türelmesen ünnepelni sem, hogy nem arra emlékezünk, amire lehetne-kellene, hanem arra, ami éppen megfelel szűkebb érdekeinknek. Mi az oka annak, hogy a köztudatban csak Horger Antal neve kerül elő, ha József Attiláról, a valamikori bölcsészhallgatóról esik szó, miért csak az vált ismeretessé, hogy a költő által --

költői módon felnagyított alkalommal -- "az egyetem fura ura" eltanácsolta a tanári pályáról, miért nem jut eszünkbe ugyanakkor az is, hogy másfél évtizeddel később az universitas egy másik professzora felajánlotta a doktorálás lehetőségét...?!⁵ Sík Sándor születésének 100. évfordulóján e kis történetet felidézve egyúttal egy nagy korszak, egy újreneszansz -- "az elfelejtett reneszansz"⁶ -- egy jelentős személyiségére emlékezünk!

Sík Sándor akadémiai székfoglalójában megrajzolta József Attila emberi és írói egyéniségének azt az oldalát, amely számára a legrokonabb volt, ugyanakkor nem feledkezett meg egy rövid visszaemlékezésében azokról az "apróságokról" sem, amelyek jelzik a kortársakhoz való viszonyt is.⁷ E szerint József Attila versei közül elsőként a mások -- például Ignotus Hugó által is -- számontartott, dédelgetett, nagy port vert **Tiszta szívvel** jutott el hozzá s már akkor megérezte -- nem véletlenül --, hogy a versből "egy szegény, megvert, megalázott éhező kisgyermek keserűsége szól", aztán fölfigyelt az Istenversekre, a **Medvetánc** "izgatón érdekes formakíséreteire", hangulatverseire s végül -- ahogy ő nevezte -- "a nagy óda-szerű eszmeversekre", amilyen szerinte az **Elégia**, a **Falu**, az **Eszmélet**, **A város peremén**. **A Dunánál**, a **Hazám**, s maga az **Óda**, ez "a megdöbbentően eredeti nagy szerelmi költemény".⁸ Ezeket olvasva, a Baumgarten-tanácsban már tudta Sík Sándor, hogy Kosztolányinak igaz volt, amikor oly rendkívüli melegséggel bizonygatta, hogy "itt egészen nagy költőről van szó". Sík Sándor ugyan hallotta József Attilát, amikor lapjánál, a Szép Szónak egyik matinéjén, a Pesti Vigadóban felolvasta néhány versét, személyesen mégis csak az említett Baumgarten-díjjal kapcsolatban találkoztak. A díjkiosztás utáni vacsorán kerültek egymás mellé, majd együtt indultak hazafelé a dunaparti szállóból és József Attila hazakísérte Sík Sándort. Annyira belemelegedtek a beszélgetésbe, hogy nem tudták abbahagyni s a rendházhoz érve nem váltak el. Itt mondjuk el, hogy József Attila legendásan híres volt hazakíséréseiről, amint ezt tudjuk Déry Tibor, Nagy Lajos, Németh Andor, Ignotus Pál visszaemlékezéséből. Így történt ez alkalommal is, mint Sík írja: "Mikor újra a kapu elé jutottunk, megismétlődött az előbbi jelenet és nevetve indultunk neki a második körútnak. Így kerimbózsáltunk a ház körül számolatlan körökben, messze túl az éjfélen." Hogy maga a beszélgetés hogy

zajlott s végül az mennyire valós, hitelesíthető tartalmakat fed, arra hadd idézzük e részt teljes egészében úgy, ahogy Sík megfogalmazta: "Miről beszélgettünk? Természetesen versekről. József Attila hosszan fejtegette azt a kedves eszméjét, hogy a verseket úgy kellene nyomtatni, mint a zeneműveket; mint ahogy azok fölé odaírják az előadásra szóló utasításokat (andante, adagio, stb.), a versek elé is oda kellene írni, hogy milyen tempóban kell szavalni őket. Lassan kiderült, hogy egész elmélete van a magyar ritmusról, mégpedig nagyon eredeti és tudományos szempontból is komoly." E személyes találkozás felidézésében máris sok mindenre magyarázatot kapunk, például arra, hogy a Stoll Béla készítette új kritikai kiadást⁹ megelőzően hosszú ideig ismert volt egy József Attila-vers, a **Lassan, tűnődve**, amelyet a Stoll-kötetben hiába keresnénk, ugyanis ez nem más, mint a **Reménytelenül** című két részes vers, amelynek címe alá a költő a Sík Sándornak elmondott kedvenc eszméjét követve odaírta az olvasásra vonatkozó utasítást: lassan, tűnődve. Beszélgetésüket idézve Sík Sándor így folytatja: "Közben előkerültek keserű szegedi emlékei és 'eltanácsolásának' története, melyek részleteit csak ekkor, tőle hallottam (mikor az eset megtörtént, én még nem voltam Szegeden). Hirtelen egy gondolatom támadt és megkérdeztem tőle, nem volna-e kedve a most fejtegetett ritmikai elméletet részletesen kidolgozni és disszertációként nyújtani be hozzám, a szegedi egyetem magyar irodalomtörténeti tanszékére. Nagy örömmre szolgálna, ha annak alapján doktorrá avathatnánk és így a szegedi egyetem mintegy jóvátehetné azt a fájdalmat, amelyet okozott neki. Tettszett neki a gondolat és mindjárt megegyeztünk a két melléktárgyban is, amely a doktori szigorlaton szerepel; francia irodalomra és neveléstanra gondoltunk, mint amelyeknek akkori professzorai biztosan segítségemre lesznek a szigorlat keresztülvitelében. A gondolat láthatóan felkeltette becsvágyát és avval váltunk el, hogy hamarosan nekifog a munkának."¹⁰

Hogy József Attila valóban komolyan vette Sík Sándor szavait, azt ma már biztosan tudjuk abból, hogy el is kezdte írni hosszabbra tervezett könyvét a magyar ritmusról, szerződést is kötött a könyvre, azonban a kiadó -- egy soproni nyomda -- időközben csődbe ment s ez kedvét szegte, de fennmaradtak töredékei -- amelyek valószínűleg részét alkották volna a tervezett kötetnek -, illetve

egy rövid résztanulmánya meg is jelent **Ütem és fogalom** címmel a Szép Szó 1937. július-augusztusi számában s mind ebben, mind a töredékekben azt fejtegeti, amiről Sík Sándornak is beszámolt. Hogy csak utaljunk néhányra, az **Ütem és fogalomban** Csokonai **Egy tulipánt-hoz** című versének ritmikai elemzését végzi el:

A hatalmas szerelemnek
Megemésztő tüze bánt,
Te vagy orvos a sebemnek
Gyönyörű kis tulipánt.

Véleménye szerint a korabeli olvasatokban a harmadik sorban "rossz helyen van a sormetszet": "Te vagy orvo // sa sebemnek", s ezek után megállapítja: "Nem nagy meglepetés, ha azok, akik jambusos mértéket keresnek ott, ahol nincs, nem veszik észre a mértéket ott, ahol van, így e Csokonai-versnél. ...Időmértékben írt verseim elé én a jövőben odajegyzem az olvasás jeleit."¹¹ A töredékekből pedig kiolvasható, hogy József Attila látenszen -- néven még nem nevezve -- tulajdonképpen a szimultán ritmusról értekezik. Kommentár nélkül idézve néhány részletet: "Egyébként a következő tanulságokat is levonhatjuk. A magyar vers ma kétféle: 1. hangsúlyos, 2. időmértékes. Igen ám, de miben különbözik egymástól a kétféle verselés? Hiszen a hangsúlyos versben is van időmérték, amely lényegesen befolyásolja a vers zeneiségét; de az időmértékes versben is érvényesül -- zenei módon -- a hangsúly. Versünk valódi zenéjét minden esetben a kettő ölelkezése teszi. ... Többen azt állítják, hogy a vers zene, nem pedig értelmes zenei szöveg. Ezek a legjobban teszik, ha versekben fogalmi értelmet nem keresnek. ... Azt hiszem, az a legokosabb, ha időmértékesnek csak azt a verset nevezzük, amelyben tiszta időmérték-képlet ismétlődik periodikusan. Minden más verset hangsúlyosnak kell tekintenünk, beleértve a szabad verset is, ha ugyan az versnek nevezhető."¹²

Felmerülhet a kérdés mindannyiunkban: mi lehet az oka és magyarázata annak, hogy Sík Sándor és József Attila ilyen szeretettel és megértéssel találtak egymásra egyetlen találkozásukkor? Mind-az magyarázható már azzal is, hogy Sík Sándor igazi tanáregyéniség

volt, nyitott személyiség, ahogy József Attila szeretett szerepelni, hihetetlen szeretetvágy élt benne, mégis úgy érzem, mélyebben is kereshetők az okok. Úgy vélem, ha a valóságban csak egyszer találkoztak is, gondolkodásukban, mentalitásukban számos közös pont volt. Példa lehet erre már Sík **Esztétikája** is: jóllehet, Sík esztétikai munkái szükségszerűen eklektikus jellegűek, mégis fölfigyelhetünk több irányzatra, amely József Attilával összeköti: ilyen a metafizika, a pszichologizmus, a fenomenológia, de különösen az, hogy mindkettejükre hatott a bergsoni intuíciótan. Másrészt József Attila esztétikai töredékei, tanulmányai, kritikái jól mutatják, hogy Sík Sándoréhoz hasonlóan az övé is **élmény-esztétika**, a művészi megélést tekintették mindketten az esztétikai vizsgálódások alapjának s ebben -- ha költői alkatukra gondolunk -- mindketten kompetensek is voltak. Kapcsolódnak egymáshoz a művész mivoltának körülírásában, a műalkotás létrejöttének módjait vizsgálva is: Sík Sándor szerint "a művész nemcsak tehetséget, nemcsak harmónia- és kifejező érzéket, nem érzéki fogékonyságot, nem rendező-szerkesztő képességet jelent, nem átélést, fogalomnélküliséget, mert ezek közül számos tulajdonság megtalálható nem művészeknél is, viszont közülük számos hiányozhat még nagy művészegyéniségeknél is. Megoldásnak az összes vonás magasabb szintre emelt egységesítését, a minőségileg új létezőt, a különálló egyediség feltételezését ajánlja."¹³ József Attila pedig így ír az eszmélkedő versszerkezetről, a műalkotás létrejöttének módjáról az 1930-ban született Babits-bírálatában: "a formaművész kézen fog egy ismeretlen tájon, egy ismeretlen hegy lábánál. Szalagúton vezet fölfelé, egyre szűkülő körökben. Az első lépésre is tájat látunk. E tájra azonban a szalagúton fölfelé haladva észrevétlenül másik táj terül, hiszen közben északról keletnek, majd pedig délnek és nyugatnak megyünk. De így visszajutunk újra északra. Ekkor már főntebb vagyunk, de ugyanarra tágul szemünk, amire egy körrel lejjebb és mégis mást látunk. Most egyetlen pillanásra fölfogjuk mindazt, amit előbb északról és részben északkeletről meg északnyugatról szemléltünk. Fönn az ormon azután egyszerre nézhetünk a szelek minden iránya felé és ki-ki annyit lát, amennyi szeme van. A csupaszem utas egyetlen metszetlen kör közepén találja magát, egyívú éghajlat alatt. Csak maga az ösvény tűnt el a növényzet között."¹⁴ De nem csak a Bergson vagy a kortárs Croce gondolko-

dásához való hasonlóságban, nem csak az antiintellektualizmus és intuicionizmus szerves továbbélésében közösek, hanem abban is, ahogy mindezt megtoldják: Sík például ellentétes előjelű fogalmazásokkal, tétel és ellentétel szembeállításával, dialektikus, de még inkább paradox nézetekkel. Kinek ne jutna eszébe párhuzamosítani mindezekkel a megoldásokkal József Attila sajátos, néha szinte zavarbaejtő dialektikáját, hegelianus gondolkodását?!

Mindez azonban szinte természetesnek tetszhet, ha végiggondoljuk, hogy nemcsak esztétikai szemléletük, de költészetük, költői magatartásuk is mutat rokonságot. Csak néhány példát említve: Sík Sándor **Fekete kenyér** (Szeged, 1931) című kötete nagyon emlékeztet a korai József Attila indulataira, még akkor is, ha József Attila másfajta "kettős végtelen" szorításában élt; Sík Sándor az **isteni és emberi**, József Attila pedig a költői és emberi minőségeit kísérelte meg belső szabadsággá oldani. A **várásról** című Sík Sándor-versről többen megállapították, hogy abban a költő-Sík Kosztolányival rokonítható. Hiszem, hogy József Attilával is: "Látod, én kisgyerek vagyok./ Ha nem jössz, én sírok utánad." - írja Sík s nem véletlen, hogy József Attila istenes verseiben később éppen ugyanezt a gyermek-attitűdöt találja a legizgalmasabbnak, hiszen a "kisgyerek, ki voltam, ma is él még" gondolata a teljes József Attila-életművet áthatja.¹⁵ Mindketten fölismerik a jellegzetesen modern szorító élményt magukban, a világ széttörtségét, a fragmentalitást s vele együtt ugyanakkor a teljesség, az egység, az egész igényét, Sík például így ír **Gyanta** című versében:

Se múlt, se jövő, se jelen,
Se harc, se végzet;
A csöppnyi részt sem ismerem,
Hát ez egészet!

S József Attila ugyanezt a teljességre és egységre törekvését fogalmazza meg mind költészetében, mind elméleti munkáiban: "a mindenség-gel mérd magad!" programját. Hasonlíthatnak abban is, hogy amint József Attila szándékosan nélkülözi a történetiséget, hogy költői gyakorlatában érvényesíti a múlttátevés logikáját, amely szerint a jelent múltként megélve lehet csak értelmezni, a múltat viszont

időtlenítve magunkba kell ölelni, ahogy mondja: "a világ vagyok minden, ami volt, van", úgy Sík Sándor is úgy vélte, a történeti anyag csak arra való, hogy vele az ember fejlődését végigkísérhesse. "Nála -- írja róla Rónay György -- az 'ember' sosem vált, mint annyi szellemtörténésznél, az 'irány' illusztrációjává; de sosem vált, mint megint másoknál nemegyszer, a tudósi szellemesség, vagy ötletesség fitogtatásának alanyává vagy ürügyévé sem."¹⁶ De versben is megfogalmazza ezt Sík Sándor, mint a **Ments meg Uram!** címűben, amelyben így szól:

Ne hagyj Uram megülednem,
Sem eszmében, sem kényelemben.
Ne tûrj megállni az ostoba v a n -nál,
S nem vágyni többre kis mái magamnál!

De egymásra lelnek a **csend** jellegzetesen huszadik századi motívumában, a hallgatás poétikájának felfedezésében is, még filológiai szempontból is: Sík Sándor 1924-ben jelenteti meg **Csend** című kötetét, akkor, amikor József Attila közli első verseit a szegedi **Csönd** című folyóiratban. Közös Arany Jánoshoz vonzódásuk is, amit nemcsak publicisztikájuk, de költészetük is mutat: Sík Sándor Vörösmarty mellett ősének tekinti, amikor azt írja:

S ha kérdenéd apámuram:
Amaz Mihály, a nagy Merengő,
A sasok útját túlkerengő,
S az apám János, színarany,
A pecsétgyűrűm tőle van.

József Attila pedig így idézi meg -- szintén az apateremtés igényével:

S míg szél nyalta, tépte a rét bokrait,
Lassan lépve hoztad komoly ökreid.
Verseidre raktál szép cseréptetőt
s homokot kötöttél, a futó időt.
...
Hadd csellengünk hozzád, vagyonos atyánk!

Egyformán munkál mindkettőjükben az emberi elidegenedés, az elszemélytelenedés fájdalmas élményanyaga. Sík Sándor így kezdi **Családfa** című vallomásversét:

A csöcselék e csúf korában,
Mikor az ember egymagában
Csak számnak kezd számítani,
S hogy mégis érőt érni bírjon,
Eget ver bélyeges papíron
Az ósvadászó hallali,
Műzsám, jövel ma, vallani!

Ugyanezt a sajnálatosan mind a mai napig érvényes életérzést József Attila az eredetileg **Rend és szabadság** szavak alatt megjelentetett, ma a semmivel kevésbé posztulatív **Levegőt!** címet viselő versében szóltatta meg:

Számon tarthatják, mit telefonoztam
s mikor, miért, kinek.
Aktába írják, miről álmodoztam
s azt is, ki érti meg.
És nem sejtetem, mikor lesz elég ok
előkotorni azt a kartotékot,
mely jogom sérti meg.

S mindezzel szemben mindkettejüknél érezhető egy sajátos belsőség, amikor a természethez fordulnak, amikor az értelem magán útjait járják be. Sík Sándor **Csend** című könyve és a **Sarlósboldogasszony** kötet intim-humánus természetlírása -- Rónay György szavaival -- egy sajátos panteista gondolkodást mutat,¹⁷ s ez engem -- jóllehet, a "hivatalos" József Attila-kutatás nem ezt vallja -- emlékeztet József Attila 1930-as évek elején írt tünődő természetverseinek sajátosan huszadik századi modern panteizmusára, amely nemcsak a természettel egygyéolvadás vágyát, de a pusztá vegetációba süllyedés veszélyeit is megsejti.¹⁸

És nem csodálkozhatunk azon sem, hogy van lírájuknak egy nem is rövid időt jelentő korszaka, amelyben közös az expresszionis-

tákéra emlékeztető vagy nem egyszer azzal szinte teljesen azonos világ is; e verseiket a testvériség és a szeretet létélménye hatja át. Sík Sándor például a *Csend* mottójában így ír:

Tépett világok, tépett emberek
Bódult zúrben kerengenek,
Jöjj, drága testvér, add a kezedet:
Mondjunk ma csendet.

Az édes Isten nagy meleg kezén
Mebú két árva lélek:
Egy elcsitul és orgonálni kezd
A zúrös élet.

Ugyanezt a retorikusságot érezzük egy másik versében is, melyben azonban a szolgálat élménye is ott van:

Egy villanásban élémbe viharzott
a testvérarok számtalanja mind...
És én kitártam karom, ajkam, lelkem,
És minden lelket magamhoz öleltem.

József Attila esetében pedig a számos példa közül elég, ha csupán csak a *Tanítások* ciklusára gondolunk:

Az én hitem a földnek melegsége
És miként a föld szétosztja melegét
Csenge füveknek, rengeteg erdőknél egyaránt,
Az én hitemet úgy osztom szét köztetek.

Ti mégse hallgassatok a szörnyülködőkre
És meg ne vessétek őket:
Mindannyian és egyformán
Testvéreim vagytok.

A Sík Sándor-i "szolgálat" élményének megfogalmazásában, keresztény humanizmusában végső soron ott munkál a huszadik századi ember immáron klasszikus paradoxona, az, ami nemcsak az expresszionistáknak

jelentett ihletet: a szeretetvágy és a szeretni-akarás József Attilára is oly jellemző attitűdje, az a végső soron nem "egyszerűen" eszmetörténeti kérdés, hogy visszatéríthetők vagyunk-e az európai gondolkodót oly sokáig meghatározó humanista egyetemesség-elvezéshez?!

Mindezek után talán érthető, hogy amikor Sík Sándor Vörösmartyról és József Attiláról szóló akadémiai székfoglalóját írta, valóban érzékenyen tudott figyelni József Attila Isten-élményének sajátosságaira, mert látenszen bizonyára ő is tudta, hogy mennyi közös volt bennük. Nincs elegendő terünk és időnk, hogy megfogalmazzuk: milyen jelentőségű a tanulmány a József Attila-szakirodalomban,¹⁹ annyit azonban mégis hadd említsünk meg, hogy Sík Sándor miben látta József Attila Isten-élményének különösségét. Mindenekelőtt úgy vélte, hogy az ő Istene foghatóbb, antropomorfikáltabb, 'emberarcúbb', mint kortársaié, bennük "a hit és imádat konvertált élménye" jelenik meg. Meghatározza e verseket a gyermeki hang, az áhítatos meghűződés, az elnyomottak felé ölelő szeretet, a gyermeki bensőség, egy átfogó realizmus, ugyanakkor egy erősen intellektuális jelleg is. Kései verseinek élményanyagából a büntudat motívumát emeli ki s azt, hogy szerinte nem véletlenül kezdődik a **Nagyon fáj** ciklus éppen **A bűn** című verssel. Ahogy e verseket elemzi Sík Sándor, abból az is kiviláglik, hogy közös volt benne és József Attilában a kontemplatívításra, a meditációra, a tünődéstől az eszmélésig vezető utat jelentő magatartásra való hajlam is. Tanulmányát a **Bukj fel az árból** című vers idézésével s így fejezi be:

Ijessz meg engem, Istenem,
szükségem van a haragodra.
Bukj föl az árból hirtelen,
ne rántson el a semmi sodra.

"Úgy érzem, mintha ezzel a sóhajjal ajkán halt volna meg József Attila, aki 'országos volt a pusztulásban', de aki 'egyben-másban Istenhez is hasonlított', és aki 'tetten érte'szívében az Istent.'" Ha textológiai értelemben nem is, másként akár igaza is lehetett a fentiekben Sík Sándornak.

Csoóri Sándor legutóbbi esszéjében²⁰ a következő, nem feltétlenül új, de megfontolandó gondolatmenetre bukkanhatunk: "Nézzünk szét magunk körül: iszonyú fogyatkozások! A kivételes, a hiteles, a lenyűgöző személyiségek száma egyre csökken. Kivesznek lassan kultúránkból, mint nemes nagy vadak a természetből! Pedig hiányuk nemcsak egy-egy nemzetet silányíthat el, de korszakokat is beárnyékolhat!" Csoóri szavaihoz csak annyit tennék hozzá, nem kétséges, hogy Sík Sándor e kivételes, hiteles személyiségek közül való volt, éppen ezért őt feledésbe merülni hagyni vagy feledtetni hiba volt, elfeledni pedig -- különösen itt Szegeden s a mi tanszékünkön -- személyes bűn lenne! Lírája a Nyugat első nemzedékének keretein belül, irodalomtörténeti és esztétikai szemlélete -- a maga történeti értékeit felismerve és a maga helyén elismerve -- tanítható és tanítandó!

Jegyzetek

1. Elhangzott az MTA SZAB Nyelv- és Irodalomtudományi Szakbizottsága, a JATE Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke és a III Csongrád Megyei Szervezete által tartott emlékülésen 1989. február 28-án, Szegeden.
2. Vö.: Sík Sándor Válogatott munkái. A kettős végtelen. Budapest, 1969, Ecclesia. 1. köt. 334--347.
3. Vö. Fejtő Ferenc: József Attila, a "felöltt". Népszava, 1938. febr. 27.; Németh Andor: József Attila élete. Csillag, 1948. július 23.; Scheiber Sándor: József Attila istenes verseinek tárgy- és képzettörténeti háttere. Az Irodalomtörténet Füzetek. Újabbán: Folklor és tárgy-történet. 2. köt. Bp. 1974, Gondolat. 408--434.; Beney Zsuzsa: József Attila két késői versének Istenképe. József Attila útjain. Bp. 1980, Kossuth.; ezeken kívül: Szegedi Ildikó: Az Isten-motívum József Attila költészetében. Lelketed érzed. Szeged, 1982. 45--87.; Szőke György: József Attila apaképe. József Attila útjain.; Szigeti Lajos Sándor: József Attila apaversei és "felismerés"-versei. Kutatási módszerek és irányzatok a társadalomtudományokban. Szeged, 1978. 231--259.
4. Illyés Gyula: Petőfi lángjánál. Egy ünnepi beszéd első fogalmazványa. Tiszatáj, 1973. 2. 21--25.
5. Föltette a kérdést Kovács Sándor Iván: Pannóniából Európába. Bp. 1975, Gondolat. 269--270.
6. Vö. Hanák Tibor: Az elfelejtett reneszánsz. A magyar filozófiai gondolkodás századunk első felében. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern) kiadása, 1984.
7. Vö. Sík Sándor: József Attila emlékezete. A kettős végtelen. 331--333.
8. Vö. Sík Sándor: uo.
9. József Attila összes versei. 1-2. Kritikai kiadás. Közzéteszi Stoll Béla. Bp. 1984, Akadémiai K.
10. Sík Sándor: József Attila emlékezete. A kettős végtelen. 332--333.

11. József Attila: Ütem és fogalom. József Attila Összes művei. 3. Sajtó alá rend. Szabolcsi Miklós. Bp. 1958, Akadémiai K. 269--271.
12. József Attila: Kisebb töredékek. József Attila Összes művei. 3. 272--273.
13. Hanák Tibor: i.m. 245.
14. József Attila: Az Istenek halnak, az ember él. József Attila Összes művei. 3. 50.
15. Részletesebben Szigeti Lajos Sándor: A József Attila-i teljességigény. Motívumelemzések. Bp. 1988, Magvető.
16. Rónay György: Sík Sándor. A kettős végtelen. 22.
17. Uo. 20--24.
18. Vö. Szigeti Lajos Sándor: i.m. 246.
19. Sík Sándor: József Attila istenélménye. A kettős végtelen. I. 334--347. -
20. Csoóri Sándor: Készülődés a számadásra. Bp. 1987, Magvető. 449.

Szigeti, Lajos Sándor

Begegnungen im "doppelten Unendlichen"

Sándor Sík und Attila József

Mit viel Liebe und verständnisvollem Entgegenkommen trafen sie bei einzigen Begegnung aufeinander. Sándor Sík bot dem Dichter an, bei ihm zu promovieren, "und so könnte die Universität die dem Dichter zugefügte Kränkung gewissermassen gutmachen", nämlich die, dass ihm Professor Horger damals das Consilium abeundi erteilt hatte. Attila József nahm Professor Síks Worte ernst und begann auch mit dem Schreiben eines - wie er plante - umfangreichen Werkes über den ungarischen Rhythmus. Es sind Fragmente erhalten geblieben, die wohl für den geplanten Band gedacht waren. Die vorliegende Abhandlung befasst sich aber nicht nur mit der Interpretation dieser Bruchstücke, denn, wenn sie sich in Wirklichkeit auch nur einmal getroffen haben, gab es in ihrer Denkweise, ihrer Mentalität manche Gemeinsamkeiten, wie z.B. die Methaphysik, den Psychologismus, die Phänomenologie, vor allem aber, dass beide von der Intuitionslehre Bergsons beeinflusst waren. Aufgrund der Aufsätze und Fragmente war auch Attila Józsefs Ästhetik eine Erlebnis-Ästhetik; sowohl er als auch Sík betrachteten die künstlerische Einfölung als Grundlage ästhetischer Untersuchungen, beide waren darin - man denke nur an ihre dichterische Einstellung - auch kompetent. Gerade das zu beweisen versucht der Verfasser durch die Vergleichung der in den 30er Jahren entstandenen Gedichte und Werke von Sándor Sík und Attila József; er verweist schliesslich darauf, worin Sándor Sík die Bedeutung des dichterischen Schaffens von Attila József sah, und dass es Zufall war, dass er auch in seiner Antrittsrede in der Akademie über das Schaffen von Attila József sprach. Beide lebten in der Umklammerung der "doppelten Unendlichkeit": Sándor Sík versuchte das Wesen des Göttlichen und des Menschlichen, Attila József das Wesen des Dichterischen und des Menschlichen in eine innere Freiheit zu verwandeln.
